

Чопик Юрій Євгенович
здобувач ступеня «доктор філософії»,
Західноукраїнський національний університет
Сохацька Олена Миколаївна
доктор економічних наук, професор,
Західноукраїнський національний університет

DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-498-9-35>

ВТРАТИ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ПІД ЧАС ШИРОКОМАСШТАБНИХ ВОЄН: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

В межах дослідження повоєнного відновлення України та потенційного впровадження нового «Плану Маршалла», важливо зрозуміти чи підходить у теперішній ситуації підхід, подібний до того, який допоміг відбудувати Західну Німеччину після Другої світової війни. З цією метою потрібно порівняти ряд факторів, що виникали внаслідок війни в обох ситуаціях. Одним з таких факторів є втрата людського капіталу.

Німеччина: втрати людського капіталу. Під час Другої світової війни Німеччина зазнала катастрофічних втрат людського капіталу, що значно ускладнило її здатність відновлювати економіку. Під час війни загинуло приблизно 7,5 мільйонів німців (цифри в різних джерелах зустрічаються на рівні 6,600,000–8,800,000), серед яких більшість (приблизно 5,500,000) військовослужбовці, але також і цивільні [1]. Ці величезні людські втрати різко зменшили кількість наявної робочої сили. Крім того, мільйони людей були переміщені або ув'язнені, що ще більше виснажило трудові ресурси країни і ускладнило зусилля з відновлення. Для приблизного розуміння демографічного удару, якого зазнала країна внаслідок 2-ї світової війни, важливо сказати, що до 1938 року населення довоєнної Німеччини було на рівні

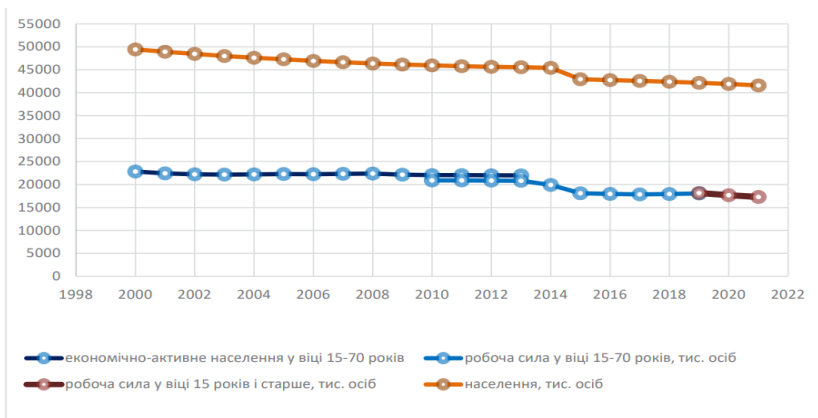
68,000,000 [2]. Порівнюючи з цією кількістю населення, в ході війни Німеччина лише загиблими втратила приблизно 10% людського капіталу, що не могло не стати сильним ударом по економічних можливостях.

Із розвитком подій на полі бою під час війни, і особливо в період близький до її завершення, мільйони Німців змінювали місце проживання, виїжджаючи за кордон або принаймні всередині країни (зі Сходу на Захід із просуванням радянської армії). Проте, масове виселення етнічних німців було здійснене між 1945 і 1948 роками і було одним з найбільших примусових переміщень населення у світовій історії. До 1950 року до Західної Німеччини було переміщено близько 8 мільйонів людей. Враховуючи чисельність населення на той час, це означало збільшення населення більш ніж на 20% [3, с. 3]. Таким чином, вже у 1951 році чисельність населення Західної Німеччини складала орієнтовно 51,430,000. У той же час Східна Німеччина мала населення на рівні 18,350,000 [4]. Таким чином, лише через 5 років після завершення війни, загальне населення двох частин Німеччини фактично було трохи вищим за довоєнний рівень. Оскільки дана робота розглядає саме Західну Німеччину, то її основними викликами все ж стали втрата територій та населення, які після війни контролювались СРСР.

Масове переселення етнічних німців на територію Німеччини і відновлення за рахунок цього великої загальної чисельності населення не означало автоматичне отримання того ж рівня людської продуктивності, зважаючи на втрату під час війни здебільшого саме працездатного населення, загальне погіршення морального стану, а також масові ушкодження промислового комплексу та житла. Інтеграція переселенців потребувала значних зусиль в плані реструктуризації економіки та планування відновлення міст і промисловості. Дослідження цього феномену показали значний позитивний зв'язок між рівнем населення та місцевою (регіональною) продуктивністю. Окрім цього, дослідники також відзначають, що позитивний економічний вплив припливу переселенців до повоєнної Західної Німеччини відбувся поступово

протягом 25-ти років і приніс загальне зростання ВВП на душу населення на 12% [3, с. 43].

Україна: втрати людського капіталу. До повномасштабного вторгнення Україна втрачала людський капітал через високий рівень еміграції. На рисунку 1 можна побачити як поступово зменшувалась кількість населення держави, з різким спадом після 2014 року. З 2011 по 2021 роки з країни виїхали та не повернулись близько 3,3 мільйона осіб [5]. Станом на середину 2023 року за кордоном перебувало більше 8 мільйонів українців. Не всі вони залишили країну через повномасштабну війну з РФ. Проте, Згідно з даними Держприкордон служби, різниця між виїздами та в'їздами з 24 лютого 2022 року до травня 2023 становить 2 млн 686 тис. осіб [6]. Тобто ця цифра близька до еміграції за приблизно весь період від першого вторгнення РФ в Україну. Разом з тим, кількість людей, що перебувають за кордоном приблизно така сама, як і скорочення населення України за весь період незалежності з 1991 року до початку повномасштабної війни, що становив понад 8 мільйонів осіб. Приблизно 8 мільйонів українців, які сьогодні знаходяться за кордоном [6] – це великою мірою представники працездатного населення, особливо поширеним до війни був виїзд висококваліфікованого населення через кращі соціально-економічні умови життя за кордоном. Окрім цього, не лише цифри еміграції викликають сумніви щодо майбутнього людського капіталу України, але й соціологічні дослідження про готовність українців повернутись додому. За дослідженням УВКБ ООН, що завершилось на початку 2023 року, 65% респондентів планують повернутися до України «одного дня», але лише 12% планували зробити це протягом 3 наступних місяців [7].

**Рис. 1. Населення України 1998–2022,
загальна кількість та економічно активна частина**

Джерело: [10]

Одне з джерел, на яке часто посилаються, оцінюючи рівень населення України – звіт УВКБ ООН, згідно з яким станом на 2023 рік кількість біженців з України за кордоном – 6,191,809 людей [8]. Також одне з недавніх припущень, яке можна брати за основу було зроблене Інститутом демографії та соціальних досліджень, на яке посилаються представники Міністерства охорони здоров'я (МОЗ) України. Згідно із цим дослідженням, на 1 січня 2022 року чисельність населення України становила 42,6 млн, а у липні 2024 року – лише 35,8 млн [9]. При цьому лише 31 мільйон українців із загальної цифри перебуває в межах підконтрольних державі територій. Таким чином, якщо брати за основу навіть повне населення країни, включно з людьми на тимчасово окупованих територіях, то зниження за два з половиною роки повномасштабної війни – на рівні майже 16%. Де-факто чисельність населення, яке проживає та займається економічною діяльністю в Україні скоротилось на не менш, ніж 20%. Причиною скорочення населення є не лише масова міграція, але й дуже низька народжуваність на рівні 0,9 дитини на одну жінку. Норма відновлення населення при цьому становить 2,2 дитини [9]. Тенденція до подальшого зниження рівня

населення загалом зберігається, і без суттєвих змін соціально-політичної ситуації в Україні можна прогнозувати подальшу масштабну та затяжну економічну кризу. За умови завершення війни, припинення обстрілів мирних міст, та поступової нормалізації соціально-економічного життя в країні, демографічна ситуація може покращитися протягом декількох років за рахунок повернення частини емігрантів та підвищення рівня народжуваності. Однак, такий прогноз є оптимістичним і його здійснення вимагатиме значних та системних зусиль України і держав-партнерів для створення сприятливих безпекових, гуманітарних та економічних умов.

Порівняння. Порівняння пропорцій втрат людського капіталу в Україні та Німеччині виявляє значні спільні риси. Попри меншу кількість загиблих у сучасній російсько-українській війні, економічно «втрачено» пропорційно співставні частини населення (близько 16%-20% в Україні проти близько 10%–12% в Німеччині без урахування еміграції). Спільною для обох порівнюваних ситуацій є потреба у поверненні максимальної кількості людей з-за кордону та інтеграції їх у економічне життя. У повоєнній Німеччині (особливо Західній) це вдалося не лише добровільним шляхом через забезпечення економічних та соціальних стимулів, але й силоміць через масові виселення етнічних німців. Для України демографічна ситуація більш оптимістична, адже втрати населення у війні набагато нижчі, і мільйони українців з-за кордону можуть потенційно стати людським капіталом для повернення і відбудови. Проте, державі потрібно буде шукати саме стимули для заохочення повернення людей на батьківщину.

Література:

1. National WWII Museum. Research starters: Worldwide deaths in World War II, 2024., URL: <https://www.nationalww2museum.org/students-teachers/student-resources/research-starters/research-starters-worldwide-deaths-world-war>
2. Feldgrau, World War II Germany statistics and numbers, 2024, URL: <https://www.feldgrau.com/ww2-germany-statistics-and-numbers/>

3. Kleimeier, S., Möller, J. The economic impact of World War II on Germany: A long-term perspective (NBER Working Paper No. 29329). National Bureau of Economic Research, 2021.
4. Statista, 2023. Population of East and West Germany from 1949 to 2022, 2024. URL: <https://www.statista.com/statistics/1054199/population-of-east-and-west-germany/>
5. ГО Центр Формування Політики. Досвід репатріації в Ізраїлі як приклад наслідування для України, LB, 2024. URL: https://lb.ua/blog/ngo_cpm/604686_dosvid_repatriatsii_izraili_yak.html
6. Дослідження: Кількість українців та їх міграція за кордон через війну, Опора, 2023, URL: <https://www.oporaua.org/viyna/kilkist-ukrayintsiv-ta-yikh-migratsiia-za-kordon-cherez-viinu-doslidzhennia-gromadianskoyi-merezhi-opora-24791>
7. Intentions and Perspectives of Refugees from Ukraine, UNHCR, 2023. URL: <https://data.unhcr.org/en/dataviz/304?sv=54&geo=0>
8. Current migration flows from Ukraine, CReAM, 2023. URL: <https://cream-migration.org/ukraine-detail.htm?article=3573>
9. Науменко, М. В липні цього року чисельність населення України склала 35,8 млн людей, – уряд, Espresso, 2024. URL: <https://espreso.tv/suspilstvo-v-lipni-tsogo-roku-chiselnist-naselennya-ukraini-sklala-358-mln-lyudey-uryad>
10. Залознова, Ю., Азьмук, Н. Людський капітал України в умовах війни: втрати та здобутки. *Економіка та суспільство*. 2022. (38). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-59>